

Dispuut tussen de Norbertijn Mattheus de Beer en de Gereformeerde predikant Nathan Vay in 1630

Het besluit van het Vierde Concilie van Lateranen, gehouden in 1215, aangaande de leer der transsubstantiatie — dat is het wonder, waardoor de consacrerende priester brood en wijn naar hun substantie verandert in de substantie van lichaam en bloed van Christus — is bepaald niet het laatste woord geweest inzake de eucharistie¹). Op het Concilie van Trente (1545-1563) — men formuleerde er de Rooms-Katholieke leer over de bronnen van het geloof (Schrift en traditie), de erfsonde, de rechtvaardiging en de sacramenten — wordt de transsubstantiatieleer tegen de Reformatie gehandhaafd, daarmede Luther's opvatting afwijzend waarin werd gesteld: brood blijft brood en wijn blijft wijn, maar het lichaam en bloed van Christus komen er bij; ze zijn in, met en onder de stoffelijke elementen aanwezig (consubstantiatie)²). Overigens was Luther reeds eerder met Zwingli in het krijt getreden over het «hoc est corpus meum» (dit is mijn lichaam); dit gesprek vond plaats op het slot van de Landgraaf van Hessen te Marburg in het jaar 1529³).

Altijd weer heeft men zich gebogen over de woorden van Jezus, gesproken bij het Laatste Avondmaal: «En terwijl zij aten nam Hij een brood, sprak den zegen uit, brak het, gaf het hun en zeide: Neemt, dit is mijn lichaam. En Hij nam een beker, sprak de dankzegging uit, gaf hun dien en zij dronken allen daaruit. En Hij zeide tot hen: Dit is het bloed van mijn verbond, dat voor velen vergoten wordt. Voorwaar, Ik zeg u, Ik zal voorzeker niet meer van de vruchten van den wijnstok drinken tot op dien dag, dat ik haar nieuw zal drinken, in het Koninkrijk Gods» (Marcus 14:22-25). Het ging door alle eeuwen heen steeds om de vraag hoe het woordje «is» in de zinsneden «dit *is* mijn lichaam» en «dit *is* het bloed van mijn verbond» diende te worden gelezen.

Bezijden de grote discussies over dit thema zoals hierboven vermeld, zijn er ook immer kleine debatten over dit vraagstuk geweest. In het

¹) Vgl. Karl Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte*, Tübingen 1960¹², S. 230 f.

²) Vgl. s.v. Transsubstantiatie, in: A.M. Heidt, *Catholica*, 's-Gravenhage z.j. (1955), blz. 848; alsmede: *Luther's Grote Catechismus*, Kampen 1965, blz. 121.

³) Vgl. uitvoerig B.T. Lublink Weddik (bew.), *Luther en Zwingli in 1529 of het godgeleerd gesprek te Marburg*, Amsterdam 1842.

onderhavige opstel houd ik mij bezig met een dispuut tussen twee — in het jaar 1630 — in Brabant woonachtigen, een Norbertijn te Halsteren en een Gereformeerde predikant te Bergen op Zoom, over het reeds aangeduide probleem. Een manuscript, bevattende de schriftelijke neerslag van deze samenspraak, werd door mij bij toeval aangetroffen in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent (België⁴).

Vooreerst richten wij ons op Nathan Vay en zijn woonplaats Bergen op Zoom. Nathan Vay werd op 16 maart 1581 te Vlissingen geboren als zoon van Steven Vay en Martina (de) Wale⁵). Zijn ouders vonden in

⁴) Dit manuscript zit ingeplakt in het boekje «*Solemnellen requiem over de versierde vttvaert der onsterfelijke transsubstantiatie die M. Lambertvs de Riecke predikant der stadt Bergen op Zoom heeft willen houden. Ghesonghen door Antonivm Monnel Coster van S. Michiels tot Antwerpen in sijnen tijdt. t'Antwerpen inde Plantiinsche Drvckerie. M DC XXXI.*», aangetroffen onder nr. Ti 2472 in de Centrale Bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent (België). Dit boekje is — gelet op het ex libris — I M grypt als 't ryp — afkomstig uit de verzameling van Isaac Meulman. Deze Isaac Meulman werd op 16 mei 1807 geboren, op 10 december 1823 bevestigd door ds. J.W. Statius Muller tot lid der Lutherse Kerk en op 18 mei 1832 door de latere hoogleraar ds. G.F. Sartorius kerkelijk in de echt verbonden met Johanna Elisabeth Heybroek. Na een baantje als kantoorbediende te hebben vervuld werd Meulman «commissionair in suiker en syroop van de heeren Beuken en Hulshoff en J.H. Rupe en Zoon, suiker raffinadeurs te Amsterdam». Deze arbeid leverde hem een fortuin op. Omstreeks zijn veertigste levensjaar door een pijnlijke ziekte getroffen, zocht hij afleiding in het verzamelen van boeken, prenten en penningen. Zo bracht hij onder meer negentienduizend pamfletten bijeen. Een rijke verzameling geschriften van en over Luther en de Lutherse kerk deed hem met grote bibliotheken wedijveren. Nadat Meulman op 9 juli 1869 was overleden, kwam zijn bibliotheek op een veiling onder de hamer. Het Evangelisch-Luthers Seminarie te Amsterdam kreeg Meulman's collectie Lutherana in bezit, 972 stuks groot, terwijl zijn pamflettenverzameling naar de Stadsbibliotheek te Gent ging. In laatst genoemde stad troffen wij het voor ons zo waardevolle boekje aan met daarin geplakt een manuscript van het dispuut tussen Nathan Vay en Mattheus de Beer, gehouden op 27 november 1630. Een medewerker van voornoemde bibliotheek deelde mede dat het manuscript waarschijnlijk door een verzamelaar — Meulman? — aan het boekje van Lambertus de Riecke moet zijn toegevoegd. Vgl. W.J.K., «De collectie Meulman», in de catalogus *Luthertentoonstelling*, Amsterdam 1967, blz. 3-8; alsmede Th.A. Fafié, *De geschiedenis der bibliotheek van het Evangelisch-Luthers Seminarium te Amsterdam*, Amsterdam 1970, blz. 13-15.

⁵) Voor biografische notities — hier en daar slordig en tegenstrijdig — aangaande Nathan Vay zie men: J.N. Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-Bas, de la principauté de Liège*, Tome premier, Leuven 1765, p. 521. C.R. Hermans, *Geschiedkundig mengelwerk over de provincie Noord-Brabant*, Tweede deel, 's-Hertogenbosch 1841, blz. 28. B. Glasius, *Godgeleerd Nederland. Biographisch Woordenboek van Nederlandsche godgeleerden*, Derde deel, 's-Hertogenbosch 1856, blz. 475 v. A.J. van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, XIX, Haarlem 1876, blz. 40 v. F. Nagtglas, *Levensberichten van Zeeuwen*, Tweede deel, Middelburg 1893, blz. 804 v. W. Meindersma, Nathan Vay, in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Derde deel, Leiden 1914, kolom 1271. P.J. Meertens, Nathan Vay, in: *Biografisch Lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse Protestantisme*, deel 1, Kampen 1978, blz. 390.

Zeeland een toevluchtsoord, waar zij vrij hun Calvinistisch geloof konden belijden⁶⁾. Na te Vlissingen — met als leraren Georgius de Raad en Thomas Schemeringius — de Latijnse School te hebben bezocht⁷⁾, studeerde Nathan in Leiden theologie. Hij werd er op 10 oktober 1601 ingeschreven en verdedigde er in de loop der jaren vijf keer een these, waarbij één maal — op 25 oktober 1606, over het onderwerp «De sacramentis in genere» — als hoogleraar optrad de beroemde Jacobus Arminius (1560-1609), geestelijk vader der Remonstranten⁸⁾. Na in 1608 proponent te zijn geworden reisde Nathan Vay af naar Frankrijk om — zoals gebruikelijk was in die dagen — in het buitenland zijn theologische studies voort te zetten⁹⁾. Zo trok hij ook naar Genève, waar hij op 7 september 1610 werd ingezegend tot predikant¹⁰⁾. Op 11 september 1610 deed hij zijn intrede te Calais als voorganger bij de Vlaamse Calvinisten¹¹⁾. Vier jaar later, op 4 mei 1614, ving Vay zijn werk als Waals en Vlaams predikant te Axel aan¹²⁾. Er hadden zich in de voorafgaande jaren vele Franse vluchtelingen naar Vlaanderen begeven waardoor zich — ook te Axel — de behoefte aan Evangelieverkondiging in het Frans deed gevoelen¹³⁾. Vandaar de vraag aan Vay om in beide talen dienst te doen. Op 10 augustus 1617 aangezocht als Waals en Vlaams predikant te Bergen op Zoom, vertrok hij op 19 november daarheen en deed hij er op 23 november zijn intrede¹⁴⁾. Er was te Bergen op Zoom zoveel behoefte aan predikanten die in twee talen hun pastorale werk deden — het preken in twee talen zou tot 1686 voortduren —, dat in 1619 Job du Rieu — hij was toen Waals predikant te Sluis — naast

⁶⁾ Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521.

⁷⁾ Vgl. Nagtglas, *a.w.*, blz. 804.

⁸⁾ De door Nathan Vay te Leiden verdedigde theses zijn: onder prof. Joh. Murdison op 27 november 1602 «De categoria relatorum», op 30 april 1603 «De Loco» en op 7 februari 1604 «De Anima rationali»; onder prof. Luc. Trelcatius Jr. op 6 juli 1605 «De Oratione» en onder de hoogleraar Jacobus Arminius op 25 oktober 1606 over «De Sacramentis in genere». Vgl. *N.N.B.W.*, Derde deel, kolom 1271.

⁹⁾ Vgl. Nagtglas, *a.w.*, blz. 804.

¹⁰⁾ Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521.

¹¹⁾ Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521. Volgens Glasius, *a.w.*, p. 475, werd Vay predikant bij de Hollandse en Franse Hervormde gemeente te Calais.

¹²⁾ Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521.

¹³⁾ Vgl. J. Scharp, *Geschiedenis en costumen van Axel*, Tweede stuk, Middelburg 1787, p. 220; alsmede J. Ab Utrecht Dresselhuis, *De Waalsche gemeenten in Zeeland voor en na de herroeping van het Edict van Nantes*, Bergen op Zoom 1848, blz. 25.

¹⁴⁾ Wat de data betreft: voor 10 augustus 1617: Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521 en C.R. Hermans, *a.w.*, p. 28; voor 19 november: Vgl. J. Scharp, *a.w.*, p. 220; voor 23 november: Vgl. Van Alphen's Nieuw Kerkelijk Handboek, jaargang 1949, blz. 247v.

Nathan Vay werd aangesteld¹⁵). Beide predikanten hebben met hun collega Lambertus de Rijcke — hij kwam in 1604 naar Bergen op Zoom en overleed er in 1658 op 83-jarige leeftijd¹⁶) — ons deelgenoot gemaakt van hun oorlogservaringen in het jaar 1622¹⁷). Het Spaanse leger, staande onder de leiding van Spinola, sloot de stad Bergen op Zoom — welke vesting werd verdedigd onder aanvoering van Louis van Ryhove († 19 oktober 1631)¹⁸) — in gedurende de periode van 13 juli tot 3 oktober. De belegerden werden tot een goede onderlinge verstandhouding genoodzaakt: krijgsraad, vroedschap en kerkeraad trokken een-drachtig op. Zo zond de kerkeraad haar drie predikanten naar de magistraat met het bericht, dat van 20 juli af aan elke dag in de kerk gepreekt en gebeden zou worden voor de bevrijding van de stad Bergen op Zoom. Op hun beurt waren de «gedeputeerde Heeren ende de Cryghs-oversten» iedere morgen aanwezig bij de dagelijkse godsdienstoefeningen en lieten zij zich door de kogels van de vijand bij deze erediensten niet storen¹⁹). En toen het garnizoen met vele soldaten werd aangevuld, moesten alle kerkgebouwen als verblijfplaatsen voor de troepen worden ingericht. De erediensten werden vervolgens gehouden in de grote zaal van het Markiezenhof, een plaats waar men bovendien beter beschermd was tegen het vijandelijke vuur. Alzo werden op de laatstgenoemde plaats van 27 augustus tot in november 1622 — na het vertrek der aangevoerde legermachten — de kerkdiensten gehouden²⁰). De soldaten, die hun geslaagde uitvallen uit de stad deden, gevoelden zich tussen de predikaties door gelijk de Oudtestamentische situatie van het «terwylen

¹⁵) Vgl. J. Ab Utrecht Dresselhuis, *a.w.*, p. 18. Ten aanzien van Job du Rieu kan op een vraag in *De Navorscher*, III, 1853, blz. 159, worden geantwoord: Deze predikant was eerst als Waals pastor werkzaam te Utrecht (1602-1604), kwam vervolgens als Waals voorganger naar Sluis (1605-1619) en arbeidde tenslotte te Bergen op Zoom vanaf juni 1619. Hij moest in laatstgenoemde stad uitdrukkelijk in het Nederlands en Frans preken. Du Rieu werd in 1578 te Norwich geboren en overleed in 1627.

¹⁶) Vgl. Van Alphen, *a.w.*, blz. 247.

¹⁷) De titel van dit boek — opgehemeld door lofdichten van Adriaan Hoffer en Lodewijk van Kinschot; vgl. Nagtglas, *a.w.*, blz. 805 — staat verderop vermeld. De Franse vertaling verscheen eveneens in 1623, onder de titel «Bergues sur le Soom, assiégée le 18e juillet 1622 et désassiégée le 3 d'octobre ensuivant. Selon la description faite par les trois pasteurs de l'église d'Icelle». De Staten van Utrecht waren zo ingenomen met dit werk, dat zij aan iedere schrijver honderd gulden schonken. Vgl. Hermans, *a.w.*, blz. 29.

¹⁸) Vgl. G.C.A. Juten, «Genealogische aantekeningen bij de graftomben in de Grootte Kerk te Bergen op Zoom», in: *Taxandria*, XXXI, 1924, blz. 119-123.

¹⁹) Vgl. W. Meindersma, «De Gereformeerde Gemeente te Bergen-op-Zoom en hare dienaren gedurende drie belegeringen», in: *Teyler's Theologisch Tijdschrift*, IX, 1911, blz. 270-284.

²⁰) Vgl. Meindersma, *a.w.*, blz. 275.

Moyses badt, Josua de Amalekieten sloegh». Spinola zag in dat zijn expeditie op niets moest uitlopen, temeer toen prins Maurits met een leger voor Roosendaal was verschenen. Daarom stond zijn besluit al spoedig vast: Wij breken het beleg op, en dit deed de stad Bergen op Zoom op 2 oktober van dat jaar verlicht ademen²¹).

Behalve Vay's bijdrage aan het boek over dit beleg: «Bergen op den Zoom beleghert op den 18 July 1622 ende ontlegghert den 3 Octobris des selven iaers; volgens de beschrijvinge gedaen bij de drie predicanten van de gemeeynte Christi aldaer. Joel 2. vers 18 de Heere heeft gheijvert om zijn lant, ende heeft zich erbarmt over zijn volck, tot Middelburgh ghedruckt bij Hans van der Hellen, voor Rombout van Hamerste, Boeckvercooper tot Bergen op den Zoom, Anno 1623» — een boek dat tevens in het Frans verscheen en, omdat men van mening was dat deze studie zelden voorkwam, in 1867 herdrukt werd in de «Mémoires relatif à l'histoire de Belgique», met een inleiding en aantekeningen door C.A. Campan²²) — is van hem bekend een «Samenspraak met den pastoor van Halsteren over de 'Ontdekkinge van de onwettelijke zendinge van de Mispriesters en de Leeraars van de Roomsche Kerke, ende van de nieuwigheydt, onsuyverheydt en ongeschiktheydt van haere leere in 't stuk van 't H. Avondmael: mitsgaders eene aanwijzinge van de wettelijke zendinge van de Gereformeerde Predikanten, ende van de oudheydt, suyverheydt ende geschiktheydt van haere leere in 't stuk des H. Avondmaels. Middelb. 1632'». Laatstgenoemde publikatie is een polemisch geschrift tegen Mattheus de Beer, pastoor van Halsteren, met wie hij in 1630 een dispuut had over het Avondmaal²³).

Ronden wij tenslotte de levensloop van Nathan Vay af, dan noteren wij nog dat hij in 1638 namens de Classis Tholen en Bergen op Zoom de Synode van Zeeland bezocht²⁴). Vay is tweemaal gehuwd geweest. Eerst met Anna Burs — hij trad op 5 september 1612 met haar te Middelburg in het huwelijk —, uit welke echtelijke relatie negen kinderen werden geboren, onder wie Stephanus die ook predikant werd en twee zonen naliet, Nathan en Adriaan, die eveneens als dominee hebben gearbeid²⁵). De tweede echtverbintenis vond op 23 juni 1640 plaats met Catharina

²¹) Idem.

²²) Vgl. Nagtglas, *a.w.*, blz. 805.

²³) Vgl. Hermans, *a.w.*, blz. 28; v.d.Aa, *a.w.*, blz. 41 (in 1634 uitgegeven?), *N.N.B.W.*, Derde deel, kolom 1271; Meertens, *a.w.*, blz. 390.

²⁴) Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521 en Hermans, *a.w.*, p. 28.

²⁵) Vgl. Paquot, *a.w.*, p. 521 en Meertens, *a.w.*, p. 390.

van de Schilde, weduwe van Hans van de Sweerde; dit huwelijk bleef kinderloos, terwijl zij na Vay's dood naar Middelburg verhuisde, waar zij in 1665 in het Kapelstraatje (Kaatsspelstraatje) woonde²⁶). Eén der kleinzonen van Nathan Vay was Lodewijk Vay, een kunstenaar, die zich in 1654 te Middelburg vestigde en als een «redelijk schilder» vermeld wordt in de naamlijst van Jan Sysmus²⁷). Tenslotte zij gememoreerd dat Nathan Vay een boezemvriend was van de bekende Petrus Hondius²⁸).

In het navolgende gedeelte staan wij stil bij de opponent van Nathan Vay, Mattheus de Beer, en diens pastoorplaats Halsteren. Met de komst — sommigen menen in 1629 en voor een ander staat het jaar niet vast — van de in 1588 te Antwerpen geboren Melchior Mandemaeckers naar Halsteren, is de inbreng van Norbertijnen — afkomstig van de St. Michielsabdij te Antwerpen — in deze parochie (andermaal?) gegeven²⁹). Voornoemde Praemonstratenzer is slechts uiterst kort in dit Brabantse dorp werkzaam geweest³⁰). Hij stierf namelijk op 23 september 1629. Maar er was kennelijk voldoende aanleiding om de relatie met de abdijheren van de St. Michiels te continueren en alzo werd — op voordracht van de Markies van Bergen op Zoom — als opvolger van de Witheer Mandemaeckers — die in 1608 of 1611 zijn kloostergeloften had afgelegd en in zijn abdij de ambten van supprior, novicenmeester, prior en professor in de theologie bekleedde en in 1631 nog tien stemmen kreeg

²⁶) Vgl. Nagtglas, *a.w.*, p. 804.

²⁷) Idem.

²⁸) Idem, alsmede: J. Prinsen J.Lz., «Petrus Hondius», in: *N.N.B.W.*, achtste deel, Leiden 1930, kolom 812v.: Petrus Hondius werd in of kort na 1578 te Vlissingen geboren als zoon van de in 1578 aldaar predikant geworden Cornelis Hondius. Petrus bezocht de Latijnse School te Vlissingen, studeerde sinds 1596 theologie te Leiden, reisde enkele jaren in het buitenland en werd in 1604 tot predikant te Neuzen in Zeeuws-Vlaanderen benoemd. Uit Hondius' geschrift «*Dapes inemptae ofde Moufe-schans ...*» (1621) blijkt zijn haat tegen de Spanjaarden en het Katholicisme.

²⁹) Vgl. over Melchior Mandemaeckers — sommigen spellen de naam zonder slot s —: L. Goovaerts, *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré*, I, Bruxelles 1899, p. 561; J. Fruytier, «Melchior Mandemaeckers», in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Zesde deel, Leiden 1924, blz. 986; J.B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda; (...)*, Derde deel, Bergen op Zoom z.j., blz. 419; P.J. Verhoeven, «Oude Kerkgeschiedenis van Halsteren», in: *Oudheid en Kunst*, XVI (3-4), 1925, blz. 83; C.J.F. Sloomans e.a., *Halsteren — Zijn geschiedenis en zijn archief*, Bergen op Zoom 1939, blz. 213; Albert Delahaye, «Kerkelijke geschiedenis», in: *Zeven eeuwen Halsteren*, Halsteren 1980, blz. 210.

³⁰) Melchior Mandemaeckers, gewend als hij was aan de vrijheid in de Zuidelijke Nederlanden, voelde er weinig voor het Katholieke getuigenis binnen de kerkmuren te houden. In mei 1630 verwijt het Leenhof te Bergen op Zoom hem: «groote insolentie (brutaliteit) bij hem tot Halsteren int ommegaan van der processie en andere pauselijke superstities te hebben gepleegd»; vgl. Sloomans, *a.w.*, blz. 213.

bij de abtskeuze, zodat slechts drie er meer behaalden dan hij — aangesteld de Norbertijn Mattheus de Beer³¹). De kerk te Halsteren waaraan hij werd verbonden was gewijd aan de H. Bisschop Quirinus en dateerde reeds uit een periode die veel ouder is dan het koor, en dat stamde uit 1457³²). Men vermoedt dat de St. Michielsheren uit Antwerpen de hand hebben gehad in het bouwen dezer kerk. Zeer waarschijnlijk hebben zij — daarmee samenhangend — niet alleen het patronaatrecht, maar eveneens het collatierecht — het begeven der pastoorsplaatsen — in die parochie gehad. De vraag is dan evenwel hoe de abt van St. Michiels er ineens toe kwam, hetzij uit eigen beweging hetzij daartoe aangezocht, achtereenvolgens een aantal zijner kloosterlingen naar Halsteren te zenden, een op zichzelf genomen «nederig en afgelegen dorp»³³). In ieder geval staat vast, dat de benoeming van Mattheus de Beer geschiedde op voordracht van de Markies van Bergen op Zoom, daarmee blijk gevend van zijn collatierecht met betrekking tot deze pastoorsplaats. Welke de positie van de Markies op dat moment was, is niet geheel duidelijk. Immers, Albert van 's Heerenberg, de markgraaf, was — wegens zijn partij kiezen voor de Spanjaarden — in 1625 door de regering uit zijn rechten gezet; rechten die nu overgingen in handen van de Oranje's. Aangenomen wordt dat prins Frederik Hendrik een schikking heeft getroffen met de gewezen markgraaf: er was een verwantschap tussen het Huis van 's Heerenberg en dat der Oranje's³⁴).

Mattheus de Beir of Beer werd in 1598 te Antwerpen geboren³⁵). Op negentienjarige leeftijd legde hij de kloostergeloften af in de Norbertijnenabdij St. Michiel aldaar, tijdens haar bestaan een der voornaamste en invloedrijkste abdijen in de Nederlanden³⁶). Aan de

³¹) Vgl. over Mattheus de Beer: Goovaerts, *a.w.*, blz. 47 en idem, *a.w.*, dl. III, blz. 17; *Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het Hertogdom Brabant*, jrg. I, Antwerpen 1902, blz. 453; Fruytier, *a.w.*, blz. 90; Krüger, *a.w.*, blz. 419-421; G.J., «Aanvullingen op Krüger's geschiedenis van het Bisdóm Breda», in: *Taxandía*, X, 1903, blz. 131v. Verhoeven, *a.w.*, XVI (3-4), 1925 en XVII (1), 1926 en XX (1), 1929, passim.; Sloodmans, *a.w.*, blz. 213-215; Delahaye, *a.w.*, blz. 210.

³²) Vgl. Krüger, *a.w.*, blz. 416 en Verhoeven, *a.w.*, blz. 81.

³³) Verhoeven, *a.w.*, blz. 82v.

³⁴) Vgl. Verhoeven, *a.w.*, blz. 88.

³⁵) Vgl. Frytier, *a.w.*, blz. 90.

³⁶) Over de toestand van deze abdij aan het einde der zestiende eeuw schreef E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandsche Norbertijner abdijen en de opstand tegen Spanje. Maart 1576-1585*, 's-Gravenhage 1929, blz. 5: «Haast geen religieus leven; van studielieven geen spoor. In 1558 was de abt, na menigvuldige onregelmatigheden in het bestuur en heftige moeilijkheden met zijn personeel, in temporalibus afgezet; en sinds 1564 was tot prelaat gekozen een onpersoonlijk en stug man, die over zijn gansch bestuur zijn abdij onder peil

Universiteit van Leuven behaalde De Beer in 1624 de graad van Baccalaureus in de theologie en later het Licentiaat in de godgeleerdheid. De Beer werd priester gewijd en bekleedde als functie in de abdij die van koster en lector in de filosofie (1627-1629). Samen met zijn confrater Prosper Moriconi werd De Beer op 2 maart 1627 door zijn prelaat Mattheus Irsselius (van Iersel) naar de abdij van Strahov in Bohemen gedelegeerd om aanwezig te zijn bij de plechtige overbrenging van het lichaam van de Ordesstichter Norbertus van het Onze Lieve Vrouwenklooster te Maagdenburg naar de abdij van Strahov te Praag; deze plechtigheden duurden van 1 tot 8 mei 1627³⁷). Op 16 mei 1631 werd De Beer door de Markies van Bergen op Zoom voorgedragen om aangesteld te worden als pastoor van Halsteren³⁸). Deze plaats telde bij een visitatie door de deken in 1620 ca. 700 communicanten en geen protestanten; overigens dient daarbij te worden aangetekend, dat in 1644 vierhonderd à vijfhonderd boeren de paascommunie oversloegen. De bisschop van Antwerpen, die over de toestand in zijn diocees regelmatig aan Rome rapporteerde, schreef in 1627 dat de roomse eredienst in Bergen op Zoom onder zware druk stond, maar dat de gelovigen de kerk van Halsteren ongestoord konden bezoeken³⁹). Wel waren er al sinds vele jaren in de omgeving enkele predikanten werkzaam, die pogingen in het werk stelden om de priesters te verdrijven en de kerken en pastoriën in beslag te doen nemen⁴⁰). Alzo werd De Beer in Halsteren geconfronteerd met diverse godsdiensttwisten en blootgesteld aan verschillende plagerijen⁴¹). Reeds spoedig na De Beer's aankomst te Halsteren ontpopte Lambertus de Rijcke — wij kwamen hem al eerder tegen te Bergen op Zoom — zich als één zijner opponenten. In een contemporain geschrift, uit 1632, lezen wij over «het schrijven ende wederschrijven van Lambertus de Rijcke ..., ende van Heer Mattheus de Beyr, Pastoor tot Halsteren uyt de vermaerde Abdye van Sinte Michiels tot Antwerpen, teghen dewelcken Lambertus eerst heeft laten uyt-gaen den *Doodsteeck*

zou houden, Willem Greve. De religieuzen zouden jarenlang blijven voortdoen alsof nooit een Concilie van Trente had bestaan; en over alle de jaren der rebellie zal de Sint-Michielsabdij met alle anderen wedijveren in gebrek aan orde en tucht». Deze opmerkingen staan nader uitgewerkt bij E. Valvekens, «De Sint-Michielsabdij te Antwerpen vanaf 1564 tot 1596», in: *Analecta Praemonstratensia*, Tomus I, 1925, blz. 145-173.

³⁷) Vgl. Goovaerts, *a.w.*, dl. I, blz. 47; *Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het Hertogdom Brabant*, blz. 453.

³⁸) Vgl. Fruytier, *a.w.*, blz. 90 en Verhoeven, *a.w.*, blz. 84.

³⁹) Vgl. Krüger, *a.w.*, blz. 415 en Delahaye, *a.w.*, blz. 209 en 217.

⁴⁰) Vgl. Delahaye, *a.w.*, blz. 209.

⁴¹) Vgl. Verhoeven, *a.w.*, XVII (1), 1926, blz. 4.

van de *Transsubstantiati*, verswijghende sijnen naeme: ende dat tot wederlegh van een seker pampier, dat den Pastoor hadde ghegeven aan eenen borger van Bergen-op-den-Zoom, begrijpende in hem twee schriften voorde wesentlijke teghenwoordigheyt Christi in 't H. Sacrament des Autaers. Ende desen *Doodsteeck* van den Heer Pastoor ghenoeghsaem zijnde wederleyt met eene geleerde *Afweiringhe*, soo heeft Lambertus anderwerf geschrevē de *Begraeffenisse* van de Transsubstantiatie: Teghen de welcke is voor het leste ghevolght eenen *Solemnelen Requiem* (bevattende in hem de logenē van Lambertus), omdat de Transsubstantiatie geene voordere afweiringhe hadde van doen»⁴²⁾.

Naast deze schriftelijke disputen waren nog andere problemen De Beer's deel. Zo waren zijn inkomsten zeer gering. De Markies deed hem in 1631 de toezegging dat hij gedurende drie jaar kon rekenen op vijftig gulden per jaar en de drossaard van Wouw moest hem in 1632 de hem toekomende tienden uitbetalen⁴³⁾. Voorts diende zijn kerk te worden gerestaureerd. Van de Markies poogde hij niet zonder succes een bijdrage te verkrijgen. Op 24 augustus 1632 bepaalde de Markies dat aan De Beer zou worden geschonken «de somma van 300 Rijxdlrs eens, te furneren in 3 termijnen, te weten die eerste 100 Rijxdl. soo wanneer den bouw begost zal worden, — de tweede als dit werck de hellift gedaen zal wezen, en de derde 100 Rijxdlr. als de optimmeringe en restauratie volmaeck zal wesen»⁴⁴⁾. Van De Beer stammen de oudste doop-, trouw- en overlijdensregisters welke van deze parochie bewaard zijn gebleven. Uit deze boeken blijkt dat er in 1637 velen aan de pest ten offer zijn gevallen⁴⁵⁾. Pastoor De Beer heeft naast zich een aantal kapelaans gehad, eveneens Norbertijnen. De ene heette Andreas Colijns, gedoopt te Antwerpen in 1603 en gestorven in 1641 te Meir, de andere was Godefridus van de Graaf, die in 1608 te Antwerpen werd geboren, in 1635 tot priester werd gewijd, later kapelaan werd te Meir en Beerse en in 1665 in de abdij overleed⁴⁶⁾. Een derde Praemonstratenzer die De Beer assisteerde was Ludolphus van Tongerlo, geboren in 1611, priester gewijd in 1634 en

⁴²⁾ Verhoeven, *a.w.*, blz. 4. Vgl. ook H.C. Rogge, *Geschriften betreffende de Nederlandsche Hervormde Kerk, De Socianen, Kwakers, Hernhutters, Doopsgezinden, Collegianten, Lutherschen, Roomschen, en van protestantse godgeleerden in het buitenland*, Amsterdam 1864, blz. 117.

⁴³⁾ Vgl. Sloomans, *a.w.*, blz. 214.

⁴⁴⁾ Krüger, *a.w.*, blz. 421.

⁴⁵⁾ Vgl. Sloomans, *a.w.*, blz. 214.

⁴⁶⁾ Vgl. *Taxandria*, X, 1903, blz. 132v.

vicaris van het klooster te Oosterhout; tot ca. 1659 is hij enige tijd kapelaan geweest⁴⁷⁾. De meest sombere jaren braken voor De Beer aan toen in december 1636 een algemeen plakkaat van retorsie tegen de papisten verscheen vanwege de Staten Generaal, hetwelk in augustus 1641 door een nieuw werd bevestigd en nog weer later, 16 juli 1648, kracht werd bijgezet onder invloed van de Vrede van Munster, bij welke laatstgenoemde onderhandelingen De Beer zelf aanwezig was als afgevaardigde van het bisdom Antwerpen, ten einde de belangen der Rooms-Katholieken in Brabant te behartigen. In 1648 werd bevolen dat «alle abten, prelaten, paters, papen, canonicken, monicken ende alle andere dergelycke pretense geestelicke personen, van wat qualiteit ofte conditie die soudén mogen sijn, geene uytghesondert, sullen hebben te vertrecken binnen den tijdt van acht dagen nae de publicatie ofte notificatie van desen»⁴⁸⁾. Aan dit besluit was reeds op 13 juli 1647 — daartoe verzocht zijnde door de predikanten van Tholen en Bergen op Zoom — een lastgeving voorafgegaan: de kerken van Halsteren, Wouw, Hoogerheiden, Huybergen, Heerle en Gastel, die voor de Rooms-Katholieken gesloten waren, nu open te stellen voor de protestantse voorgangers⁴⁹⁾. De consequentie was voor De Beer dat hij na zijn terugkeer uit Munster in Halsteren de kerkdiensten in het geheim moest voortzetten⁵⁰⁾. Maar ook hieraan kwam een einde toen hij in januari 1653 Halsteren moest verlaten. De Beer ging terug naar de St. Michielsabdij, alwaar hij op 22 februari 1653 overleed, in zijn 55^e levensjaar, het 36^e jaar van zijn professie en het 26^e jaar van zijn priesterschap. Als zijn opvolger te Halsteren trad op Franciscus Heijkens of Heijlers, eveneens een St. Michielsheer⁵¹⁾. Van De Beer's hand zou — naast de discussies met Lambertus de Rijcke en enkele manuscripten — zijn nagelaten een «Colloquium, sive disputatio habita inter P. Math. de Beir et Nathan Vay, ministrum Bergizomae». Dit, waarschijnlijk in het Nederlands gehouden gesprek werd te Antwerpen gedrukt in 1631 en opgedragen aan Albert, graaf van Bergen op Zoom⁵²⁾. Een samenspraak

⁴⁷⁾ Idem.

⁴⁸⁾ Verhoeven, *a.w.*, XVII (1), 1926, blz. 5.

⁴⁹⁾ Vgl. Verhoeven, *a.w.*, blz. 6.

⁵⁰⁾ Vgl. Delahaye, *a.w.*, blz. 216.

⁵¹⁾ Vgl. Krüger, *a.w.*, blz. 421. Op 16 juni 1920 werden te Halsteren in de tuin van Marijn van Rijzen, recht tegenover de hoofdingang van de oude kerk, enkele voorwerpen uit de Rooms-Katholieke eredienst opgegraven, waaronder een zestiende eeuwse bronzen doopvont met een gedenkplaat uit 1549. Vgl. Delahaye, *a.w.*, blz. 213.

⁵²⁾ Vgl. Goovaerts, *a.w.*, blz. 47. Krüger houdt zijn overlijdensjaar op 1652 of 1653. De gedrukte tekst van dit dispuut hebben wij noch in Nederland noch in België na uitvoerige

werd gehouden op 27 november 1630 en daarbij trad als secretaris op Martinus van Lanschot. Men handelde over het Heilig Avondmaal⁵³).

Nathan Vay opende het gesprek door te stellen dat in de Rooms-Katholieke eucharistieviering niet Jezus Christus aanbeden wordt, maar brood, en dat dit als afgoderij moet worden aangemerkt. Met de eerste opmerking is Mattheus de Beer het eens, de tweede loochent hij. De predikant voert ten bewijze aan dat Christus bij de instelling van het H. Avondmaal brood heeft genomen, heeft gedankt en brood heeft gegeven aan zijn leerlingen. De pastoor antwoordt, dat Christus inderdaad brood in zijn hand heeft genomen en gebroken, maar wat hij aan zijn leerlingen uitdeelde was geen brood. Volgens de predikant is datgene wat Christus aan zijn discipelen heeft gegeven om te eten hetzelfde geweest als hetgene hij heeft gezegend en gebroken. De pastoor ontkent dit en zegt dat het brood veranderd is op het moment dat Christus de woorden «dit is mijn lichaam» sprak. De predikant werpt tegen, dat Christus eerst het brood heeft gegeven en gelast te eten en daarna pas heeft gezegd: dit is mijn lichaam. De pastoor geeft toe dat Christus eerst gezegd heeft: neem en eet, eer hij zei: dit is mijn lichaam. Toch houdt hij — op grond van Lucas 22 — vast aan de verandering van het brood in «syn lichaam». Voorts verwijst De Beer naar hetgeen Christus bij de bruiloft van Kana deed en zei: water veranderde in wijn. Vay is van oordeel, dat er een groot verschil bestaat tussen het verhaal over de bruiloft van Kana en hetgeen Christus heeft gezegd bij het H. Avondmaal. Bij het laatste heeft Christus een sacrament ingesteld: brood blijft brood, maar bedoelt het lichaam van Christus te zijn. De pastoor werpt tegen, dat niettegenstaande het feit dat Christus een sacrament instelde, daarom Zijn woorden nog niet vals zijn. De predikant antwoordt, dat de woorden van Christus nog niet vals zijn wanneer het brood niet wordt veranderd in Zijn lichaam, en wel vanwege het teken-karakter van het sacrament. De pastoor repliceert, dat wanneer het sacrament het teken mag dragen van de aangeduide zaak, dan ook het lichaam van Christus mag worden bedoeld; evenzo mag het doopsel de dood en begrafenis van Christus genoemd worden. De predikant is tenslotte eveneens van mening, dat in de sacramenten de

naspeuringen kunnen achterhalen. De Nederlandse tekst — zie noot 23 — zou in 1632 te Middelburg zijn verschenen.

⁵³) Voor de vindplaats van een manuscript van dit dispuut zie noot 4. Wat de discussie tussen Mattheus de Beer en Lambertus de Rijke betreft kon ik tot op heden alleen de «Solemnellen requiem» achterhalen. Mocht ik nog eens de andere tussen De Beer en De Rijke gewisselde publicaties ontdekken, dan zal ik daarover mededeling doen.

tekenen wel de naam mogen dragen van de betekende zaak, maar dat daarom het paaslam nog geen Christus genoemd mag worden.

Schotlandstraat 70
NL. 2034 LE Haarlem.

Th.A. FAFIÉ

SUMMARY

Dispute between the Norbertine Mattheus de Beer and the Calvinistic clergyman Nathan Vay in 1630

Throughout all ages there has been a discussion about the question how the little word «is» in the passages of Jesus «this is my body» and «this is the blood of my covenant» ought to be read.

That was also the case in 1630 during a dispute between two men living in Brabant: the Norbertine Mattheus de Beer in Halsteren and the Calvinistic clergyman Nathan Vay in Bergen op Zoom.

Nathan Vay was born in Flushing in 1581, studied theology among other places in Leyden and was successively a clergyman in the French place of Calais, Axel (Zealand Flanders) and Bergen op Zoom.

Mattheus de Beer, Norbertine of St. Michael's abbey at Antwerp, was born in the aforesaid town in 1598, studied at the university of Louvain and was ordained priest; he was professor in philosophy within his abbey (1627-1629), became a parish-priest at Halsteren in 1631 and returned in 1653 to St. Michael's abbey, where he died the very year.

The dialogue between the above-mentioned men was held on 27th November 1630 and dealt with the Lord's Supper.

Mattheus de Beer said among other things: Jesus Christ did not serve out bread, but himself; there was question of a change of the substance «bread».

Compare in this connection the marriage at Cana, where water changed into wine.

A sacrament may bear the sign of the matter indicated; in this case the body of Christ may be meant.

Nathan Vay remarked among other things: In the Roman Catholic eucharist-celebration it is not Jesus Christ who is worshipped, but the bread and this must be regarded as idolatry.

Jesus first took the bread, then ordered to eat and said after that: «this is my body». The difference between the marriage at Cana and the Holy Supper is: the latter implies the institution of a sacrament: bread remains bread, but it means to be the body of Christ.